

עכו, 1878
(צילום: פ' בונפיס)

ישראל בן-דוד

נציגם של יהודי הצפון

ד"ר ישראל בן-דוד, נינו של הרב מכלוף אלדאודי, הוא היסטוריון העורך ומחבר ספרים בהיסטוריה, מורה להיסטוריה ומזרחנות ופועל לשילוב המורשת בהיסטוריה של ארץ ישראל.

בעקבות הרב מכלוף אלדאודי, ה"חכם באשי" האחרון של עכו

עכו, ראשית המאה ה-20
(אוסף המושבה
האמריקנית, ספריית
הקונגרס)

על ייחוס משפחתי לדוד המלך: המשפחה מתייחסת לר' חייא אלדאודי, פייטן שחי בגרנדה במאה ה-12, ואשר נודע בכך שקיבץ לראשונה את שירי ר' יהודה הלוי לספר. ר' חייא אלדאודי עצמו היה מצאצאיו של "ראש הגולה" האחרון, שהיה מבית דוד, וכך מתייחסת המשפחה כולה, כאמור, לבית המלוכה הקדום.

מכלוף אלדאודי עצמו היה בן למיזוג עדתי ייחודי: אביו דוד היה ממשפחת אלדאודי, ואמו, רינה לבית לוסקי, נולדה בלודז' שבפולין. אהיקה של אמו סיפקו צורכי הלבשה וריהוט לארמון הסולטאן של מרוקו במרקש, וכאשר ביקשה המשפחה בעבורה שידוך טוב, לתלמיד חכם השוקד על לימודיו, נסעה הנערה מלודז' למרקש ונישאה לדוד אלדאודי. לתלאות הדרך מפולין למרוקו, נוספו מן הסתם גם קשיי ההסתגלות לשפה ולתרבות שלא היו מוכרים לה. בנם של בני הזוג, מכלוף, הוסמך לרבנות בגיל צעיר מאוד, ובהיותו בן 18 נשא לאישה את רחל, בתו של הרב מרדכי עבו, שדודה שמואל עבו שימש הסוכן הקונסולרי של צרפת בצפת. מנישואיו לרחל נולדו שלושת ילדיהם: אסתר, שלום (שהיה מורה לערבית ועברית, ולימים תרגם את "אהבת ציון" של אברהם מאפו לערבית) ונעמי. בהיותו בן 20 נשלח מכלוף אלדאודי בידי יהודי צפת לאסוף תרומות בעבורם בקהילות הגולה, ובהמשך נשלח למטרה זו חמש פעמים נוספות. בין השאר ביקר בפרס, באפגניסטן, במצרים ובצפון אפריקה, ובמסעותיו נשא עמו צווים של מושלי מחוזות פרס, באפגניסטן ובתורכיה, שהורו שיש להעמיד לרשותו עגלות, ללוותו בפרשים ולהתייחס אליו בכבוד.

המיזוג העדתי המשפחתי הותיר גם עליו את חותמו, ובמהלך חייו פעל לטובת ספרדים ואשכנזים כאחד, ללא כל הבדל. כך למשל, כאשר צירף את המלצתו בשנת 1897 להקמת חברת "משכיל אל דל" בצפת, שנועדה לספק טיפול רפואי ותרופות חינם ולבלום את פעולת המיסיון הבריטי, הדגיש שהחברה נועדה "לטובת אחב"י [=אחינו בני ישראל] בלי הבדל, כמבואר בספר התקנות". בכך התייחס לעיקרון הראשון של החברה, שקבע כי "החברה יסודתה בהררי קודש על אחדות נאמנה בין כל איש ישראל, יחד אשכנזים, ספרדים ומערבים בלי הבדל כלל" (ספר תקנות הנהגות חברת משכיל אל דל, ירושלים, 1897, עמ' 5, 8). בה במידה, ב"הסכמה" שכתב בשנת 1899 על תרגום הרומן "אהבת ציון" לערבית קלסית, שנעשה בידי בנו וראה אור בקהיר, הסביר שמטרת התרגום היא בין השאר לקרב את היהודים דוברי הערבית אל השפה העברית. בהקשר זה, אגב, ציטט גם את ספרו של ר' יצחק בר לוויוזון, "תעודה בישראל", שהתפרסם לראשונה בוילנה בשנת 1828, ואשר בו טוען לוויוזון באומץ כי הכרחי ללמוד את השפה העברית כשפתו של העם היהודי, בצד ההכרח ללמוד שפות זרות, כדי ללמוד חכמות ומדעים.

בשנת 1890 הייתה עכו עיר קטנה החבויה בין חומותיה. עד 1910 נאסרה כל בנייה מחוץ לעיר העתיקה, עד לטווח היריות של תותחי העיר, ורק מושלי העיר העות'מאנים בנו ארמונות וסביבם בוסתנים מחוץ לחומות. מבחינת השלטון העות'מאני המקומי, נחשבה עכו עיר מבוזרת בעלת חשיבות צבאית-ביטחונית: בה נקבע מקום מושבו של השלטון בצפון הארץ, ולעיר כולה היה שער אחד בלבד, בקרבת החוף. בעיר התגוררו בשנת 1890 כ-8,500 תושבים, מהם כמאה יהודים בלבד.

הדרך בין עכו לצפת, על גבו של סוס, ארכה כשמונה שעות, וביום חורף קשה הגיעה אפילו עד 12 שעות. באותה התקופה דעך במידה מסוימת מעמדה הבולט של עכו, ובהדרגה עלתה עליה חיפה, שהלכה ונבנתה בקצהו הדרומי של המפרץ; אולם לעיר עדיין נודעה חשיבות כמקום מושבו של הפאשה, ראש סנג'אק (מחוז) עכו העות'מאני, שאליו היו כפופות גם חיפה, נצרת, צפת וטבריה. באותה שנה, 1890, נקשרו תולדותיה של העיר גם בתולדותיו של הרב מכלוף אלדאודי.

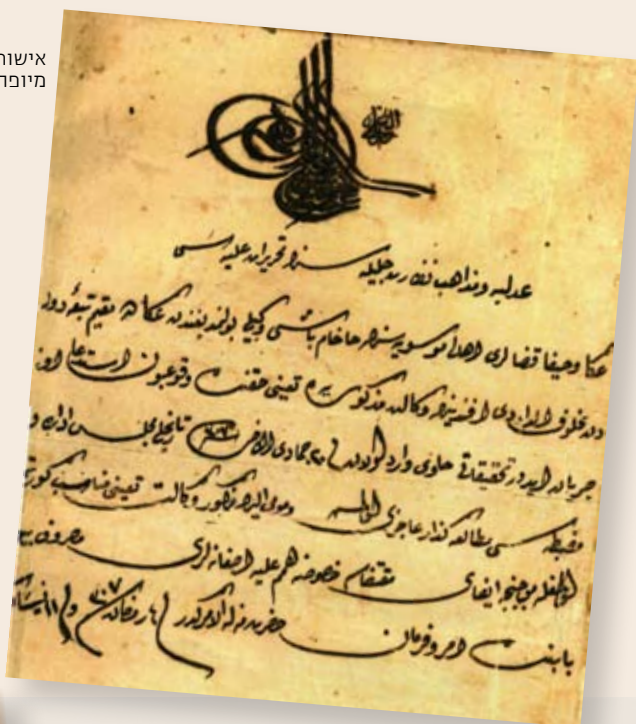
ייחוס מלכותי ומיזוג עדתי

מכלוף אלדאודי נולד במרקש בירת מרוקו ב-1825. באותה שנה, בהיותו תינוק, עלה ארצה עם משפחתו ועם חמש משפחות נוספות, על ספינה ששכר דודו שלום אלדאודי בעיר החוף מוגאדור. על פי המסורת, מרמז שם המשפחה

הרב שלום אלדאדי, 1870-1953

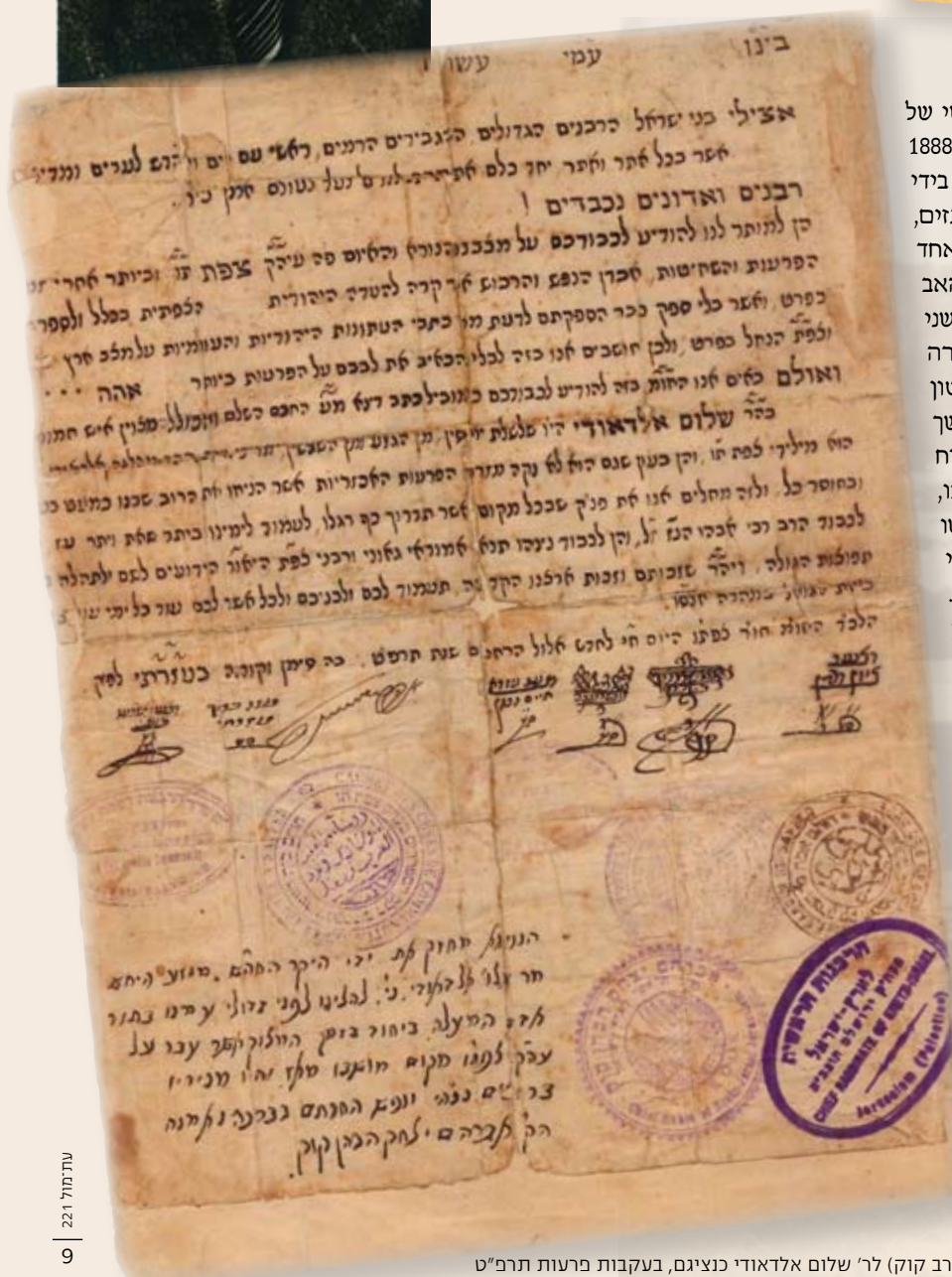

מעמדו של הרב וסמכויותו הרשמיות היו תלויים בעיקר באישיותו ובקשריו הטובים עם המושל העות'מאני ועם אנשי מפתח נוספים בסביבתו הקרובה, דוגמת המופתי של עכו. כך למשל, כאשר עמדו היהודים בטבריה בסכנת פרעות, פנה הרב לפאשה, והלה שלח רץ שהורה למושל טבריה להציב כוח צבא שישמור על היהודים. לעתים נאלץ לפנות גם אל המושל העות'מאני בביירות או אף אל "השער העליון". בכך סייע לו לעתים גם בנו, שלום, שיצא בשליחותו אל המושל בביירות, ולימים כתב על פעילותו זו בזיכרונותיו, תחת הכותרת "התועה בסבך החיים".

בין היהודים לעות'מאנים

נסיבות מינויו של הרב מכלוף אלדאדי לחכם באשי של עכו וסביבתה היו אף הן מיוחדות במינן. בחורף 1888 אירע בצפת רצח איום; שני שומרים, שהוצבו בידי השלטון המקומי לשמירה על רחוב היהודים האשכנזים, ביקשו לשדוד קופת ברזל ובה ממון רב, שהוחבאה באחד הבתים. במהלך ניסיון השוד רצחו השודדים את האב ואת האם, ופצעו את אחד משני הבנים. רק הבן השני הצליח להתחמק מירי השומרים. בעקבות המקרה המזעזע נאספו מאות יהודים להפגנה מול בית השלטון המקומי ("ה"סראיה") ומול ביתו של המושל, שבהמשך הודח ממשרתו, ובכינוס של יהודי צפת הוחלט לשלוח את הרב מכלוף אלדאדי לבית המשפט הגבוה בעכו, בכדי שזיהה את השומרים שנתפסו וידרוש שייענשו בחומרה. ואכן, הרב מכלוף נסע לעכו והתייצב לפני הפאשה, שהתיר לו לחקור את השומרים בעצמו. הודות לשליטתו בערבית ולהיכרותו את החוק העות'מאני הצליח לחשוף סתירות בעדויותיהם, ולבסוף נגזר דינם למאסר עולם. לאחר שהצליח בשליחותו זו, כתבו נציגי היהודים בעכו, בצפת, בטבריה ובחיפה לפאשה וביקשו שיתמנה לחכם באשי האזורי, וכחלק מתפקידו ייצג את היהודים בפני השלטונות. הבקשות נשלחו למושל העות'מאני הבכיר בביירות, ומשם הועברו ל"שער העליון", השלטון המרכזי באיסטנבול. לאחר בירורים ובדיקות, ולאחר שגם הרב הראשי באיסטנבול המליץ על המינוי, קיבל הרב אלדאדי את התפקיד, ונשלח אליו כתב מינוי מלכותי שעליו היה חתום הסולטאן עבדול חמיד השני.

כרם זיתים עתיק, מג'ד אל כרום

המחוז, שישב בביירות. במכתב ששלח אליו פירט גם את שחיתותם של שני הפקידים, תוך שהוא מבקש מהמושל לשמור על הדברים בסוד. למרבה ההפתעה הודלף מכתבו הסודי לשני הפקידים, ואלו הטיחו זאת בפניו בעכו. ואולם הרב אלדאודי לא נרתע, ואמר שאם לא יוסדר העניין בביירות ימשיך ויפנה לבית המשפט העליון של האימפריה העות'מאנית. בזכות עקשנותו החליט המושל בביירות לפטר את שני הפקידים המושחתים, אולם עדיין נותרה בעינה מצוקתה של האלמנה, שלא זכתה בכסף. לפיכך דרש החכם באשי להחרים את הקרקעות שהיו ברשות הרוצח בכפר, ובהן מטעי זיתים ותאנים.

ההליכים נמשכו זמן רב וללא תוצאות, ולבסוף שלח הרב את בנו, שהיה כבן 20, לביירות כדי שייפגש בעצמו עם המושל וישגי ממנו אישור לעקל את הקרקעות. לאחר שלושה שבועות בביירות קיבל הבן צו רשמי שאפשר לו לעקל את אדמותיו של הרוצח. כאשר נמסר הצו לשלטון בעכו עוקלו מטעי הזיתים של הרוצח והועמדו למכירה פומבית. אולם מאחר שלא נמצא קונה לקרקעות, נרשמו אלו על שמו של הרב אלדאודי ועל שם בנה של האלמנה. מעת לעת באו בני המשפחה לכפר בליווי שני חיילים כדי לפקח על הקרקעות, ותקוותם הייתה שיוכלו למכור את הזיתים ולהשיג לפחות חלק מאותן 200 לירות שקבע בית המשפט. ואולם כאשר הגיעה עונת מסיק הזיתים התברר שהבעיות לא תמו: משפחתו של הרוצח הטילה את אימתה על ערביי האזור כולו, ואיש לא היה מוכן לסכן את חייו כדי למסוק את הזיתים. זמן רב חלף, ולבסוף נאלץ החכם באשי להתפשר עם משפחת הרוצח: כל העמל ירד לטמיון, ואלמנת ההרוג ובנה קיבלו סכום קטן בהרבה מזה שהיו אמורים לקבל מלכתחילה.

עם זאת, האדמות ומטע הזיתים נותרו רשומים על שם שלום אלדאודי ובנה של האלמנה, וייתכן שעד היום הם רשומים על שמותיהם.

רצח ומטעי זיתים במג'ד אל כרום

זמן קצר לפני שהתמנה הרב אלדאודי לתפקידו, נורה ונהרג יהודי מתושבי עכו בכפר הערבי מג'ד אל כרום. היהודי עבד למחיתו ברפדות בכפר, ובזמן שעבד באחד הבתים נורה בידי אחד מאנשי הכפר. אמנם המשטרה תפסה את היורה והעמידה אותו לדין, אך הלה טען שלא התכוון כלל להרוג את היהודי וכי כדור נפלט מנשקו בטעות בעת שניקה אותו. ההרוג הותיר אחריו אלמנה ענייה וילד קטן, ואילו היורה נהנה מהגנה של ערבי עשיר ובעל עמדה מעכו, שהיה מקורב למשפחתו. ואכן, השופטים קיבלו את גרסת היורה, אך חייבוהו לשלם לאלמנה סכום של 200 לירות, שהיה אז סכום נכבד מאוד.

ואולם האלמנה לא הצליחה לגבות את הסכום מהרוצח, ולאחר שעבר הרב אלדאודי להתגורר בעכו לצורך מילוי תפקידו, באה אליו לביתו והתחננה שיפעל לקיום פסק הדין. למרות הסכנה שבדבר, החליט הרב אלדאודי לפעול למענה של האלמנה ולנסות לכפות על משפחתו של הרוצח לבצע את גזר הדין. תחילה פנה לקאדי, השופט המוסלמי, וביקש ממנו להביא את הרוצח פעם נוספת לדין ולהכריחו לשלם את הסכום שנקבע. הרוצח אכן נעצר, אולם כאשר ביקשו להעמידו בפני בית הדין התברר שנעלם, מאחר ששני פקידים מושחתים אפשרו לו לברוח. לפיכך נאלץ החכם באשי לפנות למושל הכללי של

מצבת "הצדיק הישיש רב מכלוף אלדאודי", בית הקברות העתיק בצפת (צילום: רונית דאודי)

לעיון נוסף:

1. ס' אלדאודי, התועה בסבך החיים (בעריכת י' סקלי), חיפה 2001.
2. י' לוריא, עכו עיר החומות, תל אביב 2000.
3. י' סקלי, "פרשה עלומה מפעולותו של הרב מכלוף אלדאודי, חכם באשי של עכו וחיה", קתדרה, 109 (ספטמבר 2003), עמ' 139-160.